

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXII. KÖTET

2010. 3–4. FÜZET

Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyben

+

Szolgasbírák és járások a középkori Erdélyben

+

A kolozsmónostori konvent fejedelemségi kori levélkeresői

+

Hatalmi konfliktus vagy testületi összefogás?

A kolozsvári százférfiak tanácsa és a városi igazságszolgáltatás a 16. század második felében

+

A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695)

+

A fogarasi partikuláris iskola fejedelemségi kori rektorai

+

Az első magyar orvostörténeti intézet megalakulása és működése Kolozsváron

+

Adatok Nagyvárad 18–19. századi patika- és kórház-történetéhez

+

Műhely

+

In memoriam

+

Szemle

KOLOZSVÁR, 2010
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNC SIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András, Szász Alpár Zoltán,
Tánczos Vilmos, Veress Károly

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264-595 176
Postacím: 400750 Cluj-1. C.P. 191 Románia, e-mail: titkarsag@eme.ro
www.eme.ro/erdelyimuzeum

Megjelent a

Szülőföld Alap

és a

támogatásával

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári
GLORIA-IDEA nyomdában
Felelős vezető
Nagy Péter

Perjámosi Sándor

Az első magyar orvostörténeti intézet megalakulása és működése Kolozsváron

A magyar orvostörténelem írásának, tanításának és kutatásának intézményesítésére való törekvések több mint százéves múltra tekintettek már vissza akkor, amikor Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem kebelében az országban végül elsőként megalakult a magyar Orvostörténeti Intézet.

Ennek az intézetnek a megalakulása és működése érdekes és szinte feltáratlan részét képezte a magyar orvostörténelemnek. Hosszú évtizedeken keresztül alig lehetett valamit tudni a létezéséről. Mementóként gyakorlatilag Antall Józsefnek egy félmondata állt, amely szerint a második világháború ideje alatt ez volt az egyetlen orvostörténettel foglalkozó intézmény Magyarországon, mely szervezett intézetként legalább „pro forma” működött.¹ Az alábbiakban bemutatom, hogy ugyan elképzelhető, hogy az Orvostörténeti Intézet tényleg csak a forma kedvéért jött létre – a vezetői sem elsődlegesen orvostörténészek voltak, azonban belső és külső munkatársainak és az intézetbe látogató személyeknek köszönhetően egy nagyon is eleven, gyűjteményt nagymértékben gyarapító és a tudományos munkában tevékenyen részt vevő intézet jött létre, mely a magyarság kebelében, de helyzeténél fogva meglehetősen Erdély-specifikusan működött. Továbbá az is bizonyossá vált az alatt a néhány év alatt, ami az intézetnek adatott, hogy szükség van egy ilyen jellegű intézményre, és hogy különböző intézmények, orvostörténészek, orvosok és nem orvosok szívesen ajándékozták oda (vagy adták értéken alul) saját tulajdonukban levő orvosi könyveiket, irataikat, értékeiket azzal a sokszor nem titkolt céllal, hogy ezt így az utóknak megmenthetik, és a magyarságnak és a magyar orvostörténet ügyének jó szolgálatot tesznek.

Az Intézet dokumentumait hosszú időn keresztül elveszettnek, megsemmisültnek hitték. Hivatalos vezetőinek életrajzán kívül az intézetről a magyar tudományos élet semmilyen konkrét adattal nem rendelkezett, mígnem Pataki Jenő² – Erdély első magyar orvostörténésze – munkásságának feltárására végzett kutatások közben sikerült Sátoraljaújhelyen egy garázsban rálelni az első magyar orvostörténeti intézet korabeli dokumentumainak jelentős részére, Csajkás Bódog³ hagyatékában. Utóbb az is kiderült, Csajkás Bódog nemcsak tevékenyen részt vett ennek az intézetnek a működésében, hanem megbízott vezetője is volt 1944 őszétől.

Kolozsvár szerepe önmagában is érdekes a magyar orvostörténet-írás intézményesítési törekvéseinek megvalósulásában. Kolozsváron az orvosi oktatásban jelen volt az orvostörténelem oktatása is, de mint önálló stúdium soha nem létezett a Ferenc József Tudományegyetemen.

¹ Antall József: *Az orvostörténelem helyzete Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények CXLVII–CXLVIII(1994). 55–61.

² Pataki Jenő életrajzát lásd Perjámosi Sándor: *Pataki Jenő, az erdélyi magyar orvostörténetírás megteremtője*. Utószó. = Pataki Jenő: *Az erdélyi orvoslás történetéből*. Bp. 2010. 341–350 (megjelenés alatti); Izsák Sámuel: *Pataki Jenő (1857–1944), az orvostörténész*. = Pataki Jenő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Piliscsaba, 2004. 11–20; Gaál György: *Pataki Jenő, Erdély első orvostörténésze*. Erdélyi Múzeum LVI(1994). 28–44; Berde Károly: *Pataki Jenő 1857–1944*. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról LVII(1944). 198–200.

³ Csajkás Bódog életrajzát lásd Perjámosi Sándor: *Csajkás Bódog Félix (1902–1949)*. = Pataki: i. m. 31–35. és Uő: *Pataki, Csajkás és az Orvostörténeti Intézet* 29–30.

Egyik jeles oktatója Maizner János volt, aki a kolozsvári orvos-sebészi tanintézet történetét is megírta,⁴ ami alapját képezte a későbbi kolozsvári Tudományegyetemnek. Feltehetően neki is köszönhető Pataki Jenő az orvostörténelem iránti szeretetét, ki hajlott kora ellenére szintén tevékenyen részt vett később az első magyar orvostörténeti intézet működésében.

Kolozsvár mindezek mellett sem volt a magyarországi orvostörténelem központjának nevezhető. 1920 előtt szinte egyetlen kizárólagos helyként Budapest jött szóba egy ilyen intézmény felállítására, azonban a különböző kezdeményezések sorra kudarcba fulladtak. A két világháború közötti években Budapesten kívül Debrecenben – Diósadi Elekes Györgynek⁵ köszönhetően – és Szegeden szorgalmazták egy ilyen intézmény, illetve orvostörténeti múzeum felállítását. 1937-ben Daday András⁶ javaslatára a szegedi egyetem orvosi kara el is határozta, hogy Orvostörténeti Múzeumot létesít, s megvásárolta hozzá Pataki Jenő orvostörténeti könyvtárának egy részét, ami az egyetem Kolozsvárra való visszatérése után az egyetemmel együtt visszakerült Kolozsvárra az ott megalakuló Orvostörténeti Intézetbe.⁷

A kolozsvári Orvostörténeti Intézet létrejötte nem kapcsolódik szorosan a magyar orvostörténelem intézményesítési törekvéseinek keretébe. Megalakulása nem képezi annak szerves részét, bár közvetlen létrejöttékor már e folytonosság egyes képviselői is bábáskodtak körülötte.

A kolozsvári Orvostörténeti Intézet tulajdonképpen egyenes ági leszármazottja a korábban ugyanitt működő román egyetem Orvostörténeti Tanszékének. A két világháború közötti román felsőoktatási politika a francia oktatáspolitikát tekintette példaképének, és abból is merített. Így jöhetett létre a románok által elfoglalt Erdély fővárosában, az egykori Ferenc József Tudományegyetem épületeiben megnyíló új román egyetemen, 1924-ben – francia mintára – az első orvostörténeti tanszék a Kárpát-medencében. Ennek első tanszékvezető tanára 1924–1930 között a lyoni származású Jules Guiart⁸ professzor volt. Guiart minden második félévben tartózkodott Kolozsváron, s az itteni működése során megírt tudományos munkáiból csak a magyar orvosokat „felejtette” ki, illetve a latinul megjelenőket a románok közé sorolta. Őt 1930-tól a magyarbarátságáról is ismert és a magyar orvostörténelem által is elismert Valeriu Bologna⁹ professzor követte, aki nem mindenben folytatta Guiart iskoláját, más utat szabott a román és azzal együtt a magyar orvostörténet-írásnak és tanításának.

Bologa a végzős magyar származású orvosoknak lehetőség szerint magyar témát adott feloldozásra. „Az intézeti munkásságot nagyban előmozdította az a rendszer, hogy az orvosdoktorrá avatandók avatási értekezéseket voltak kötelesek írni és kiadni. Az orvostörténeti tételeket különösen magyar fiúk választották szívesen, ezeknek Bologna megállapíthatólag magyar vo-

⁴ Lásd Maizner János: *A kolozsvári orvos-sebészi tanintézet történeti vázlat. 1775–1872*. Kvár 1890. 8. 80.

⁵ Diósadi Elekes György (1905–1977) belgyógyász, orvostörténész.

⁶ Deési Daday András (1889–1973) orvosdoktor, az állatorvostan története magántanára. Hatalmas levéltári kutatása és kisebb publikációi kötet formájában csak posztumusz kiadványként jelentek meg: Daday András: *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Összeáll. Gazda István. 2002. 596; Uő: *Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Gyógyvizekről, patikákról, járványokról, orvosdoktorokról, kirurgusokról, bábákról az 1740 és 1790 közötti feljegyzésekben*. Összeáll. Gazda István. Bp. 2005. 546.

⁷ Lásd erről Diósadi Elekes György: *Egykori erdélyi orvostörténelemszék*. Orvosi Hetilap LXXXVI(1942). 376–377.

⁸ Jules Guiart (1870–1965) a lyoni és a kolozsvári egyetem orvostörténeti professzora számos kiváló orvostörténeti munka szerzője.

⁹ Valeriu Bologna (1892–1971) bőrgyógyász, dermatológus, orvostörténész, a kolozsvári, illetve az onnan Szebenbe költöző egyetem professzora. Magyarbarátságát és a magyarok viszonsszeretét tükrözi, hogy 1971-ben Weszprém-díjjal tüntették ki.

natkozású témákat adott ki, túlnyomóan az erdélyi járványok történetéből. Ugyancsak Bologa gyűjtötte egybe a régi magyar orvosi folyóiratokat és orvosi könyveket, s ezeket elkülönítve, külön szekrényben kezelte. Az intézetben 1936-ig készült orvostörténeti avatási értekezések száma 90, ebből 36 magyar, ill. erdélyi orvostörténeti és népiesgyógyászati tétel.¹⁰

1938-tól a tanszék javadalmazása megszűnt, és Bologa mint fizetéstelen igazgató működött tovább a tanszéket, közben a bőrgyógyászati tanszék helyettes igazgatójaként is tovább dolgozott.¹¹

A magyar orvostörténelemmel foglalkozó szakemberek régi óhaja látszott megvalósulni egy orvostörténelemmel foglalkozó intézmény felállítására, amikor 1940-ben a második bécsi döntés következményeként Észak-Erdély ismét Magyarország része lett, és államközi szerződésben rögzítve került vissza a kolozsvári egyetem is magyar kézbe, az orvostörténeti tanszékkel együtt.

Az egyetem és tanszékeinek átadásáról pontos jegyzőkönyvek készültek. Az orvostörténeti tanszéket 1940. szeptember 9-én Kristóf György vette át Valeriu Bologától Jancsó Béla jelenlétében. Bologa – a román kormány rendeletére, azt pontosan betartva (ami ritkaságnak számított) – csak a román orvostörténeti anyagot szállíttatta el, abból is a duplumokat otthagyta a leendő intézetnek.¹²

Az otthagyt magyar anyag és a duplumok számáról pontos adatok nincsenek, de Csajkás Bódog hagyatékában, az Orvostörténeti Intézet fellelt anyagai közt található egy feltehetőleg Jancsó Bélától származó feljegyzésrészlet,¹³ miszerint átvételkor, leltár nélkül kb. 12 000 könyv, irat, folyóirat került az új-régi egyetem Orvostörténeti Intézetébe. Egy 1943 februárjában keltezett, Csajkástól származó levélből azt tudhatjuk meg, hogy: „A leltározás olyan csigalassúsággal haladt eddig, hogy két esztendő leforgása alatt a mai napig 7641 leltári tárgy került be az alapleltárba, de leltározatlan még a román orvostörténeti intézet egész folyóiratanyaga,¹⁴ a Pataki Jenő-könyvtárnak még Szegeden megvásárolt anyaga, valamint a hazatért egyetem orvoskara által vásárolt könyvek anyaga.”¹⁵ Mindez jól tükrözi, hogy milyen tudományos háttérrel és alapokkal indulhatott útjára az első magyar orvostörténeti intézet. Erre az intézetre, bár költségei szintén voltak, s adományokat is szívesen fogadtak, mégsem mondható az, amit a kolozsvári egyetemről mondtak néhány évtizeddel korábban, hogy: „Egyetemet alapítottak Kolozsvárt, intézetenként egy darab spongyával és két darab krétával.”¹⁶

A románok által megszervezett orvosi karon több olyan tanszék is működött, amilyen a magyar orvosi karokon akkoriban még nem létezett. Így – Obál Ferenc szerint¹⁷ – működött az or-

¹⁰ Diósadi Elekes György: *Az orvostörténetírás története Erdélyben*. Orvosi Hetilap LXXXII(1942). 376–377. Vö. Diósadi Elekes György: *Egykori erdélyi orvostörténetészek. = A múlt magyar orvostörténetészei*. Sajtó alá. rend. Gazda István. Pilisicsaba – Bp. 2002. 37–41.

¹¹ Uo.

¹² *Az egyetem Orvostörténeti Intézetének átadásáról szóló jegyzőkönyv. = Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Szerk. Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos. Kvár 1941. 442–443.

¹³ Gépirásos feljegyzés feltehetőleg Jancsó Bélától – mely valószínűleg egy levélhez készült – az intézetben található anyag mennyiségéről és az elvégzendő feladatokról. [1943?] 1 lev. (Az Orvostörténeti Intézet iratai. Csajkás Bódog hagyatéka. [a továbbiakban Otl. iratai Cs. B. hagy.]

¹⁴ Azaz a Bologa által gyűjtött magyar folyóiratok is.

¹⁵ Csajkás Bódog levele Berde Károlynak, 1943. február 5-én. (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

¹⁶ A híressé vált mondas Apáthy Istvántól származik.

¹⁷ Lásd Obál Ferenc: *Erdély és az orvostudomány szolgálatában*. Csíkszereda 2003. 22.

topédia, urológia, fül-orr-gégészet, sebészeti mütéttan, belgyógyászati diagnosztika, fogászat, s az orvostörténetnek is önálló tanszéke volt. Ezek a stúdiumok a magyarországi orvosképzésben vagy nem voltak kötelezők, vagy csak ajánlottak voltak, illetve néhány esetben más tárgyakba voltak beépítve.

A régi-új egyetem szervezői ügyeltek arra, hogy a korábban románok által megszervezett tanszékek továbbra is megmaradjanak,¹⁸ azonban az orvostörténelem nem tanszékként, hanem intézetként működhet tovább, így megtörve egyfajta folytonosságot. Joggal merülhet föl a kérdés, hogy tanszék helyett miért – korabeli tudományos besorolását illetően kisebb rangú – intézet jöhetett létre. Pontos információk erre vonatkozóan sajnos nem találhatóak, de feltételezhető, hogy részben pont a román alapokra való utalást akarták elkerülni. Azaz nem akarták, hogy egy a románok által létesített intézmény utódjaként adjon első alkalommal helyet a magyar tudományosságban régebbi előzményekre visszatekintő orvostörténelemmel foglalkozó intézménynek, ugyanakkor magát az intézményt sem akarták megszüntetni, hiszen így legalább az alapjai megvoltak. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a kortársak az intézet megalakulása körül folyó küzdelemben még azt is elképzelhetőnek tartották, hogy ezt az intézményt megszüntetik, avagy más tanszékké alakítják át, illetve beolvasztják.¹⁹

Másodsoron felmerült a kérdés, hogy ki legyen ennek az intézménynek a vezetője. Daday András erre így emlékezett vissza: „Amikor Erdély nagy részét ismét visszacsatolták Magyarországhoz, s a magyar egyetem ismét megnyitni készült kapuit Kolozsvárt, eddigi munkásságom nagy elismerésben részesült. A szegedi egyetem kérést intézett hozzám, hogy vállalnám-e az Orvostörténeti Tanszéket. Ismerve Erdély nemzetiségi viszonyait s a nemzetközi helyzetet, sejtettem, hogy a javunkra történt változás csak rövid életű lehet, s ezért fájó szívvel bár, de nem vállaltam az igen megtisztelő megbízatást. Ezzel az elhatározással messze kitolódott a magyar orvostörténeti tanszék létesítésének időpontja. Szülőföldemhez, Erdélyhez való ragaszkodásomat megmutattam, amikor 1942-ben ott is kértem habilitálásomat.”²⁰ Az ismert orvostörténészek közül Korbuly György²¹ neve is szóba került, aki személye érdekében a magasabb politikai körökben is megmozgatott néhány követ, de valószínűleg mégsem akartak kezdetben ide professzort kinevezni.

Végezetül nem tanszékként, hanem intézetként, egy nem orvostörténész, de orvostörténelemmel is foglalkozó tanár, a sebész Novák Ernő²² vezetésével alakulhatott meg Kolozsváron az első magyar orvostörténeti intézet, aminek elsőségi jelentőségével nagyon is tisztában voltak. Tanúbizonyosság ez utóbbira, hogy a minisztériumokkal és más szervezetekkel való levelezésükben, főleg, ha anyagi támogatás megszerzéséről volt szó, ezt nagyon is hangsúlyozták.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Levelestár: Korbuly György levele Alföldi Andrásnak. 1940. okt. 8.

²⁰ Daday András: *Egy orvostörténész visszaemlékezései*. Orvostörténeti Közlemények LXXVII(1976). 99–106. Vö. *Daday András orvostörténeti visszaemlékezései*. = Daday: *Kuriózumok...* 13–22.

²¹ Korbuly György (1903–1981) orvos, orvostörténész, 1945-től külföldön élt.

²² Novák Ernő (1908–1997) sebész, 1940–1941 között a kolozsvári Orvostörténeti Intézet hivatalos vezetője. Nevéhez fűződik az eddigi egyik legjobb orvosi-orvostörténeti szakbibliográfia összeállítása: *A magyar sebészirodalom bibliográfiája. A sebészi érdeklő folyóirat-közlemények, 1908–1938. Orvosi könyvek és monográfiák, 1900–1938*. Bp. [1939]. XXV. 500.

Novák Ernő 1941-ig viselte ezt a tisztséget, tőle a bőrgyógyász Berde Károly²³ – aki orvoskari dékán is volt – vette át s vezette az intézetet, hivatalosan 1944 augusztusáig, amikor is háromhetes szabadságra Lillafüredre utazott,²⁴ majd a Kolozsvár kiürítését elrendelő parancsot követően, az egyetemi tanács határozatának megfelelően az orvosi fakultás tanáiraival Budapestre költözött.²⁵

Az Orvostörténeti Intézet hivatalos személyi állománya – a vezetőkön kívül – 1940 szeptembere és 1944 augusztusa között mindvégig Jancsó Béla²⁶ tanársegéd volt és egy I. osztályú altiszt, Zsejky Péter. Zsejkynek 17 éves korában a cséplőgép leszakította mindkét karját. Őt még Bologna vette magához, feleségével együtt látta el szolgálatát, s a „magyar időben” is végig megmaradhatott az intézet és az egyetem alkalmazásában.²⁷

Novák Ernő és Berde Károly csak névlegesen, az intézet hivatalos fennmaradása érdekében voltak annak vezetői, a valóságos intézetbeli munkában nem vettek részt. Az intézet ügyeit ténylegesen és valójában Jancsó Béla intézte. Az ő munkája elengedhetetlen volt az intézet fennmaradása és anyagának gyarapítása szempontjából. Gyakorlatilag a Bologától való átvétel másnapjától az intézet gyarapításába fogott, holott magát az *Átvételi jegyzőkönyvet* is csak egy évvel később kapta kézhez az akkor már hivatalosan is intézetként működő intézmény. Jancsó Béla a fennmaradt iratok bizonyossága szerint betegsége ellenére fáradszórónak tűnő munkabírással írta a leveleket és tárgyalt különböző személyekkel, vette fel a kapcsolatot egyesületekkel, hivatalokkal, intézményekkel annak érdekében, hogy a Bologától megörökölt anyagot mind szélesebb téren tudja gyarapítani. Ennek érdekében adományokat harcolt ki az intézet számára, és ha kellett, újabb és újabb költségvetési, rendkívüli minisztériumi pénzeket szerzett meg. Közben nem feledkezett meg arról sem, hogy a meglévő anyagokat is számba kell venni, hiszen anélkül a valós munka nem kezdődhet meg. Így az 1943-as kötelező leltárba vétel előtt több mint egy évvel, könyvtári segédszemélyzet biztosításával megkezdte az intézmény alapleltárának elkészítését.

Ugyan ő maga ez idő alatt nem írt orvostörténeti jellegű munkákat, de lehetővé tette, hogy az alapleltár hiánya ellenére is az intézet anyagát kutatók lehetőség szerint megfelelően használni tudják.

²³ Vitéz Berde Károly (1891–1971), bőrgyógyász. 1941–1944 között a kolozsvári Orvostörténeti Intézet hivatalos vezetője, 1941–1942 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Orvosi Karának dékánja. (Érdekesség, hogy Bologna után ő a következő bőrgyógyász ebben a pozícióban.) Nevéhez fűződik egy értékes néprajzi-orvostörténeti munka összeállítása: *A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népiünk nyelvében, hiedelmében és szokásaiban*. Bp. 1940. XI. 303.

²⁴ Berde Károly szabadságkérelme. 1944. aug. 11. Kézirat. (Otl. iratai. Cs. B. hgy.) Érdemes megjegyezni, hogy szinte ez az egyetlen nagyobb „esemény”, amit Berde Károly az intézetet keresztül végzett, s ezt a levelet is másnap (azaz aug. 12-én) Jancsó Bélával vitette el a dékánhoz. Erre utal a levél átvételi elismervénye, 1944. aug. 12-én.

²⁵ Rancz-Gyárfás Zsuzsanna: *Berde Károly életrajza*. = Berde Károly: *Adatok Nagyenyed szellemi néprajzához*. Marosvásárhely 2005. 7–11. Nem sokkal később, „1944 októberében katonai szolgálatra rendelték be mint tartalékos orvosszázadost, és Boroszlóba vezényelték, hogy ott a kihelyezett magyar orvostanhallgatók bőrgyógyászati előadója legyen.” (Forrás: uo.)

²⁶ Jancsó Béla (1903–1967) orvos, író. A tárgyalt időszakban a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen az Orvostörténeti Intézet tanársegéde.

²⁷ Zsejky Péter nevét többször is említik a Csajkás hagyatékából előkerült Orvostörténeti Intézet anyagai közt. Láthatóan meg voltak elégedve vele és felesége munkájával. „...szájába fogott tollal le tudta írni a nevét és az ajtót is ki tudta nyitni a fogai közé szorított kulccsal. Az intézet postáját egyedül kézbesítette hátizsákja segítségével, a belső munkát az asszony látta el...” (Jancsó Béla: *Valeriu Bologna az orvostörténész és az ember*: = Uő: *Irodalom és közélet. Cikkék, esszék tanulmányok*. Buk. 1973. 329–333.)

A szellemi vezetésben az akkor már a 80. életévén is túljutó Pataki Jenő segédkezett, aki az intézet külső munkatársaként és az egyetem meghívott előadójaként 1941–1944 között több szemeszterben is orvostörténeti előadást tartott.²⁸

Az orvostörténet a kolozsvári egyetem tanrendjébe nem kötelező és még csak nem is ajánlott tantárgyként került be. Pataki hallgatóinak száma az első két évben nem haladta meg a tízet, s később sem került a népszerű tantárgyak sorába. Ugyan 1943 körül történtek kísérletek arra, hogy az orvostörténelmet beemeljék legalább az ajánlott tárgyak sorába,²⁹ de ezek eredménytelenek maradtak, s Pataki 1944 január elején bekövetkezett halála sem vitte előbbre ezt az ügyet. Kevesen jártak ugyan Pataki óráira, de egy soha meg nem jelent megemlékezésből tudjuk, hogy ez nem szegte kedvét, „minden igyekezetével azon volt, hogy az orvostörténelem, főleg pedig Erdély orvostörténetének művelésére utódokat neveljen, akik majd folytatják az általa megkezdett munkát”.³⁰

Feltehetőleg 1941 elején érkezik Kolozsvárra Csajkás Bódog. Az intézet történetében egészen 1944-ig látszólag nem sok szerepe van, valójában nagyon is beleszól a dolgokba, és Pataki Jenővel való összebarátkozásának köszönhetően is az intézeti tudományos munkának tevékeny részesévé válik. A történelem és a sors kiszámíthatatlanságának érdekessége, hogy ennek a szinte az ismeretlenségből érkező fiatalembernek az életútja végül szorosan és kölcsönösen egybefonódik az első magyar orvostörténeti intézettel és dokumentumainak fennmaradásával.

Érdemes itt egy kis kitérőt tenni és röviden bemutatni Csajkás Bódog életének fontosabb állomásait, mivel ez a későbbiek megértéséhez hasznos és az intézet történetéhez szorosan kötődik.

Csajkás 1902-ben született Versecen. Ifjúságát és gimnáziumi éveit Szabadkán töltötte. Trianon után, 1920 szeptemberében – az új határon átszökve – előbb a budapesti, majd 1922-ben a Szegedre költöztetett Ferenc József Tudományegyetem Orvosi Karára iratkozott be. 1923-ban anyagi okokból fel kell függesztenie tanulmányait. Egy évvel később még megpróbálja folytatni tanulmányait, de nemsokára abba kell hagynia, s nemsak anyagi helyzete miatt kényszerül erre, hanem sikertelen vegytanszigorlata miatt is.³¹

Csajkás azonban az orvosi pályáról nem tett le véglegesen, díjtalan gyakornokként dolgozott a szegedi klinikákon, s mellette különféle munkákból tartotta fenn magát.

Az 1940-es évek elejétől kezdenek megjelenni tudományos jellegű írásai³² főleg az orvostörténet területéről, de politikai tartalmú cikkei már korábban is napvilágot láttak elsősorban délvidéki lapokban, összegyűjtésük még várat magára.

Egy 1945-ben keletkezett önéletrajzában írja: „1932-ben a szegedi Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület pályázatát megnyerve³³ tanulmányaim folytatása vé-

²⁸ Pataki Jenő megbízott előadóként az óráit heti egy alkalommal, szombatonként tartotta a bőrgyógyászati klinika tantermében *Fejezetek az orvostörténelem köréből* címmel. (Lásd többek közt *A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje az 1943–44. tanév első felére*. Kvár 1943. 26.)

²⁹ Csajkás Bódog levele Berde Károlynak, 1943. február 5-én. (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

³⁰ Csajkás Bódog: *Pataki Jenő (1857–1944)*. Kvár 1944. (Cs. B. hagy.)

³¹ 1923-ban, vegytan szigorlatán harmadszori ismétlésre utasítják. Csajkás Bódog leckeönyve, 1920–1926 alapján. (Cs. B. hagy.)

³² Ezek felsorolását lásd Perjámosi Sándor: *Néhány cím Csajkás Bódog orvostörténeti közleményeiből*. = Pataki: *i. m.* 35.

³³ Ad: 40/1832. számmal jelezve: *A tudógümőkör kórtana, körjelzése és gyógykezelve* című *'Vita Brevis Ars Longa'* jelige alatt beadott pályamű bírálata. Szeged 1932. március 7. (A bírálat és a pályamű Cs. B. hagy.)

gett Németországba mentem, ahol Freiburg in Breisgauban beiratkozva az Albert Ludwigs Tudományegyetem orvosi karra, folytattam megszakított tanulmányaimat. A freiburgi Tudományegyetemtől 1935. október 11-én kaptam orvosi oklevelet.³⁴ Azonban diplomájának létezése – mely nemcsak Csajkás karrierjére, de az Orvostörténeti Intézet történetére is hatással volt – a mai napig bizonytalan, megszerzéséről több adat is ellentmondani látszik. A Csajkás-leszármazottak régebbi elbeszélése alapján elképzelhető volt, hogy a háború forgatagában vészelt el. A diploma megszerzése a freiburgi egyetem irattárának háború alatti megsemmisülése miatt sem bizonyítható. Azonban a Csajkás-hagyatékából származó iratok tüzetesebb átnézése és adatelemeinek az időrendi összerakása után valószínűsíthető, hogy a pályázat megnyerése 1932-ben igaz és bizonyítható, de a többit semmilyen hivatalos vagy félhivatalos dokumentum jelenleg nem támasztja alá.

Csajkást 1938-ban hívták be katonának orvos-zászlós rangban. A háborús években orvosokból a hadseregnek is nagy hiányai voltak, így orvosi feladatok ellátására azokat is behívták, akik két-három évet elvégeztek valamelyik orvosi karon, de azt nem fejezték be. A diploma hiányára mutathat részben a rangja is, mivel az orvosok jelentős része tiszti rangot kapott, s a zászlósi rang ebben az időben egy fokozattal a tiszt rangfokozatok alatt helyezkedik el. Továbbá kolozsvári tartózkodása alatt 1943 végéig az egyetem orvosi karának címzett levelei aláírásánál a neve előtt nem szerepel a dr. jelző. Igaz, más, főleg a neki címzett leveleken igen, ami rangjának téves értelmezéséből fakadhatott. További érv a diplomája ellen, hogy ugyan ezen időszakig nem tesz említést leveleiben Freiburgról sem, miközben a Berliini Egyetem orvostörténeti tanszékét megemlíti, ahol valószínűleg tényleg járt is.

Meg kell itt említenem Vincze Gáborral, a kolozsvári egyetem dokumentumainak közlőjével³⁵ folytatott beszélgetésemet, amikor is a Csajkás név említésére elmesélte, hogy Csögör Lajos professzorral való beszélgetései alatt Csajkás Bódog neve is szóba került, mint aki azt állította, hogy van diplomája, de Csögörnek egy alkalommal kénytelen megvallotta, hogy azt végül is nem sikerült megszereznie.

A diploma meglétének állítására Csajkás valószínűleg rákényszerülhetett. Először is mint orvos mentesülhetett a szovjetek általi elhurcolástól. Másodszor ez munkát jelentett számára és megélhetést, amire ifjú házasként és leendő apaként nagy szüksége volt a zűrzavaros 1944–45-ös években. A Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika 1944 októberétől alkalmazta is, hiszen orvoshiány volt. Szegedi gyakornokoskodása alatt Csajkás hosszú időt töltött el korábban a szegedi Szülészeti Klinikán, így a gyakorlata megvolt ehhez a munkához. Harmadsoron elvállalva és ellátva az Orvostörténeti Intézet megbízott vezetését, felmerült számára még az a lehetőség is, hogy a Marosvásárhelyre átköltözött egyetem Orvosi Karán az intézet tanszékké alakuljon, és itt ő lehetett volna az első magyar (még ha nem is magyarországi) orvostörténeti tanszék első tanszékvezetője, ami óriási megtiszteltetés lett volna számára. Azonban többek közt a diploma hiánya megakadályozta ebben.

³⁴ A Curriculum vitae és egy ehhez kapcsolódó irodalomjegyzék magyar és román nyelvű dupluma Csajkás Bódog hagyatékából származik. Néhány ehhez kapcsolódó – főleg a diplomáját igazoló – irat a román hatóságok által hitelesítve szintén itt található.

³⁵ *Erdély magyar egyeteme 1944–1949*. II. köt. *Dokumentumok 1945–1949*. Vál., gond., szerk. Lázok János – Vincze Gábor. Marosvásárhely 1998. 281.

Csajkás jó orvostörténészé vált, Szeged XVII. századi közegészségügyéről írott munkája kiváló alkotás, amely a korban a magyar orvostörténészek részéről elhanyagolt területet dolgoz fel az egyházi levéltárak anyagaira is támaszkodva.³⁶

Munkája során olyan neves tanárt tudhatott maga mellett, mint Pataki Jenő, s Magyar-Kossa Gyula is támogatta munkáiban. Nem tudni, Csajkás kinek vagy minek a hatására kezdett el orvostörténelemmel foglalkozni, de szinte biztos, hogy az alapokat teljesen autodidakta módon sajátította el. Van egy lista Csajkás hagyatékában *Eloolvasandók* címmel, alatta körülbelül 90 magyar és német nyelvű, a korban alapküennek számító és fontosnak tartott orvostörténeti könyv és tanulmány felsorolásával. Néhány számla és megrendelőlap is szól ezek beszerzéséről. A címek mellett található kis pipák szintén árulkodóak. Munkáit ismerve nem tartom kétségesnek, hogy ezeket mind el is olvasta. Azt viszont érdekes kérdés, hogy ezt a listát mi alapján, kinek a segítségével állította össze.

Csajkást 1938 októberében Szegedre, majd 1941 áprilisában Kolozsvárra hívták be katonának, ahol hosszabb-rövidebb kihagyásokkal 1944 októberéig teljesített szolgálatot.

1938-ban kezdett hozzá Szeged régi közegészségügyének, orvosi történetének feltáráshoz. Ő maga azt írja, hogy kezdetben csak a dögvészjárványokkal akart foglalkozni,³⁷ s közben kapott kedvet a város egészségügyi múltjának feltáráshoz. A munkához az alapötletet valószínűleg az 1737–38-as dögvészjárvány kétszáz éves évfordulója adta.

1941-re az adatokat össze is gyűjtötte, de hátramaradt azok rendezése, rendszerezése és összefoglalása. Ekkor került katonai szolgálatának köszönhetően Kolozsvárra, ahol az Orvostörténeti Intézet könyvtárának hamar gyakori vendége lett. Erre feljogosította az a tény is, hogy az 1941/42-es tanévben Csajkás a kolozsvári egyetem Orvosi Karának beiratkozott hallgatója volt. Nem tudni pontosan, hogy az egyetemen, avagy az Intézetben ismerkedett meg Pataki Jenővel, de tény, hogy hamarosan jó barátságot alakított ki vele, s vált egyben tanítványává és egy vele megvalósulni látszó Pataki-féle orvostörténeti iskola lehetséges továbbvivőjévé.

Bár munkásságát és lelkesedését szemlélve elképzelhető, hogy ha hosszabb életet adott volna neki a sors és nagyobb szerencsét, akkor Csajkás önálló orvostörténeti iskolát is létrehozhatott volna. Talán nem véletlen, hogy Bologna saját tanítványával, Jancsó Bélával szemben őt támogatta 1945-ben a magyar orvostörténeti katedrára,³⁸ ezzel persze mintegy törést okozva Jancsó Béla pályájában is.³⁹

Csajkás 1945. július 11-i naplójegyzetében a következőket írta: „Ma délelőtt megírtam curriculum vitaemet, összeállítottam tudományos irodalmi tevékenységemet, s megszövegeztem

³⁶ Lásd Csajkás Bódog: *Szeged közegészségügyének története a XVIII. században*. Szeged 1944. 267.

³⁷ Csajkás Bódog: *Zárszó*. = Uő: *Szeged közegészségügyének története a XVIII. században*. Szeged 1944. 252–253.

³⁸ 318/1943-44. O.k.sz. (1943. XI. 11.) adatlap Jancsó Béla tanársegéddé megválasztásáról. (Otl iratai. Cs. B. hagy.)

³⁹ „1940 ősze nem hoz változást életében. Legfeljebb annyit, hogy a Szebenbe távozó Valeriu Bologna professzor átadja neki az Orvostörténeti Intézet kulcsait, s Jancsó Bélát, miután a kollégiumban betegsége ürügyén felmondtak neki, ide nevezték ki tanársegédnek. A nyugdíjas dr. Pataky Jenővel, a magyar orvostörténészek nesztorával együtt látja el az intézet és a tanszék teendőit 1944 őszéig. A példás rendben megőrzött gazdag gyűjteményt Jancsó Béla már nem adhatta ismét számba a visszatérő Bologna professzornak, mert a háború forgataga másfelé sodorta őt. (Hadifogoly lett.) Amikor egy év múlva visszatér Kolozsvárra, Valeriu Bologna még egy sikertelen kísérletet tesz, hogy az Intézet számára megnyerje, de ő a bőrgyárban vállal fogorvosi állást.” (Mikó Imre: *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*. = Jancsó Béla: *Irodalom és közélet*. Cikkek, esszék tanulmányok. Buk. 1973. 5–27.)

a román közoktatásügyi miniszterhez benyújtandó kérvényemet is, s abban azt kértem, hogy a magyar tannyelvű egyetem orvostörténeti tanszékén rendszeresítendő konferenári állást velem töltsé be. Ezt elsősorban Prof. Bologa biztatására tettem meg. Tegnap este keresett fel s bizalmasan közölte velem, hogy Jancsó Elemérrel történt beszélgetése során ő felajánlotta Jancsónak, hogy Jancsó Bélát szívesen alkalmazza tanszékén tanársegédnek. Erre Jancsó diplomatikusan annyit jegyzett meg, hogy ő szívesebben látná öccsét a magyar egyetem szolgálataiban. Mire Bologa nem feszegette tovább az ügyet. Velem viszont bizalmasan közölte, hogy Jancsó még most nem rendelkezik olyan tudással és munkássággal, amely őt érdemessé tenné a tanszékre. Véleménye szerint egyedül az én személyem az, amely az orvostörténeti tanszék előadójának megfelelő. Egyebekben pedig minden tőle telhető támogatást megígért. Ezek után elhatároztam, hogy beadom kérésemet.⁴⁰

Érdeemes azonban megjegyezni, hogy egy dokumentum alapján Jancsó Béla tanársegédi kinevezése az Orvostörténeti Intézetbe hivatalosan az 1943. szept. 1-jétől 1945. aug. 31-ig terjedő időre szólt, azaz ekkor elvileg még érvényben volt.

Csajkás hamar belefolyt az Orvostörténeti Intézet ügyeibe, megismerve annak rendszerét, állományát, s messziről jövőként jobban meglátta annak hibáit, hiányosságait és esetleges rejtett, avagy észre sem vett lehetőségeit.

1943. február elején egy levelet fogalmazott Berde Károlynak, az Orvostörténeti Intézet hivatalos vezetőjének.⁴¹ E levélben összefoglalását adja az Intézet helyzetének, meghatározza lehetséges céljait és feladatait, azaz felvázolja az intézet egy lehetséges programjának tervezetét.

Nem lehet tudni, hogy ez a levél végül eljutott-e a címzetthez, mivel az intézet anyagai közt és a Csajkás-hagyatékban erre visszajelzés nem található. Ez a levél az első és egyben egyetlen korrekt összefoglalása mindannak, amit az Orvostörténeti intézetnek jelentenie és képviselnie kell. Jelentőségét növeli, hogy az intézetnek soha nem született hivatalos programja, de a benne foglaltak jelentős részére apró utalásokban rátalálhatunk az intézet ügyei és feljegyzései közt.

Igaz ugyan, hogy Csajkás nem tartozik az intézet alkalmazottai közé, de mint aki minden szabadidejét itt tölti, és mind Jancsó Bélával, mind Pataki Jenővel jó kapcsolatban van, utóbbinak szellemi irányítását is elfogadva, nyugodtan feltételezhető, hogy e program a kettejük közötti, illetve a bedolgozó könyvtárosokkal⁴² való beszélgetések és megbeszélések eredményeként született, kiegészítve Csajkás saját meglátásaival.

Ezt a levelet azonban megelőzte egy két évvel korábban hasonló célzattal íródott levél Jancsó Bélától szintén Berde Károlynak,⁴³ mely feltehetőleg az intézet félhivatalos programjává válhatott 1941-ben:

⁴⁰ *Napi jegyzet. 1945. július 11. = Csajkás Bódog naplójegyzetei, 1945. július 7.–1945. szeptember 10.* (Cs. B. hagy.)

⁴¹ Csajkás Bódog levele Berde Károlynak, 1943. február 5-én. (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

⁴² Közülük két személy neve ismert: Györbíró Jenő – aki nem azonos az Erneyi-könyvtár későbbi vezetőjével – és Schridde Éváé, aki Weöres Sándor és Csorba Győző révén került be az irodalomtörténetbe, és később Csajkás Bódog felesége lett.

⁴³ Jancsó Béla levele Berde Károlynak 1941. okt. 28. – nov. 8. között (fogalmazvány). (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

Mélt.

Dr. vitéz Berde Károly

egy. professzor, dékán úrnak

az Orvostörténeti Intézet igazgatójának

Kolozsvár

Méltóságos Professzor Úr!

Alulírott az Orvostörténeti Intézetre vonatkozólag mély tisztelettel javaslom az alábbiakat:

I. Átmeneti teendőként legeleljére: az intézet leltározására vonatkozólag

a) írógép beszerzése

b) leltári napló, katalóguscédulák beszerzése

c) intézeti pecsét, leltári kis pecsét beszerzése

d) segéderő alkalmazása a leltár munkájának gyors keresztülvitele céljából.

Mellékelem az írógépre beszerzett árajánlatokat, továbbá jelentem, hogy Monoky István főkönyvtáros úr segéderőnek ajánlotta Györbíró könyvtári tisztviselő urat, aki napi 2 órai (dél-utáni) munkáért havi 60 P-t kér.

A leltározás technikai szervezetét úgy gondolom, hogy először kerülne leltározásra a Bologna Valér professzortól átvett anyag, azután az azóta történt vásárlások és adományok.

A leltározás után cédulakatalógus készítendő, majd új csoportosításban könyvtárrendezés. Erre vonatkozólag könyvtári, múzeumi szakemberek meghallgatását indítványozom.

II. A leltározás és rendezés végrehajtásáig könyvkölcsönzés és szemináriumi munkák módja, feltételei és ideje szabályozandók.

III. A didaktikai munkát Dr. Pataky Jenő főorvos úr előadásai képezik, később szemináriumi munkák egészítik ki.

IV. A népszerűsítő munkák cikkek írása, előadások tartása

V. Az Intézet tudományos munkája

a) az Intézet anyaga ismertetése

b) az anyag feldolgozása és kiadása

c) kutatók irányítása

d) Intézetén kívüli kutatómunka

e) kapcsolatok tudományos intézetekkel.

VI. Könyvek beszerzése és szakfolyóiratok rendelése.

Mindezekre vonatkozólag részletes indítványokat fogok előterjeszteni. Addig kérem jelenlegi javaslataim elfogadását.

Tisztelettel:
Jancsó Béla
tanársegéd

Erre a levélre érkezett hivatalos válasz sem ismert. Továbbá az sem, hogy az említett részletes indítványok valaha elkészültek volna. Erre utaló nyom a fennmaradt anyagok közt nem található. Az viszont rögtön kitűnik a levélből, hogy a leltári munka eddig az időpontig nem kezdődött meg, tehát az intézetben nem voltak és nem is lehettek tisztában azzal, hogy valójában milyen értékekkel is rendelkeznek, mit is birtokolnak. Ugyanakkor az újabb dokumentumok beszerzését már korábban, az intézet hivatalos megindulásakor megkezdték. Leveleket küldött Jancsó Béla az Erdélyi Múzeum-Egylet vezetőinek, a különböző orvoskari tanszékeknek és a klinikáknak, hogy amennyiben lehetséges, orvosi vonatkozású gyászjelentéseket, képeket, folyóiratokat, könyveket, tárgyakat stb. az intézet számára legyenek szívesek átengedni.

Csajkás Bódog két évvel későbbi, sokkal bővebb és tartalmasabb levele megtartja Jancsó Bélának az intézet jellegére és az intézeti munkával kapcsolatos alapvetését, de azt jelentősen kibővíti. Persze az időközben eltelt másfél évben több munka is megindult az intézetben, gyűjteményét a rendezetlenség ellenére többen is használták, így maga Csajkás Bódog is.

Csajkás elkülönített egymástól öt lehetséges osztályt, név szerint az alábbiakat: 1. orvostörténeti könyv- és folyóirat-gyűjtemény, 2. levéltári és okiratgyűjtemény, 3. diapozitív-gyűjtemény, 4. gyógyászati múzeum, 5. népgyógyászati múzeum. Hozzátéve: „Ezen osztályok meglévő anyagának leltározása az első legszükségesebb feladat, és a mai súlyos viszonyok között is sürgősen meg kellene indítani az anyaggyűjtést mindegyik osztályon belül, amennyire azt az intézetnek szűkre szabott pénzügyi helyzete megengedi.”⁴⁴

Jancsó Béla egy feljegyzésében az intézetet mint az ország egyetlen „orvostörténeti, gyógyszerésztörténeti és orvos néprajzi”⁴⁵ intézetét határozza meg, azaz az előbb említett öt osztály az elképzelésekben kiegészülhet még egy hatodikkal: egy gyógyszerészet-történeti osztállyal.

Csajkás levele alapján az intézet programja a következőkben foglalható össze:

1. A különböző osztályok leltárainak elkészítése és katalogizálása, de már közben, amennyire lehetséges, azok bővítése, különös gondot fordítva a magyar szerzők műveire. Ezeket a még élőkől megkérni, az elhunytak hozzátartozóitól szintén, továbbá az intézet állományában levő jelentős duplummenyiséget eladni és azon vásárolni vagy más könyvtárakkal azokat elcserélni.

2. Felmérni az Orvosi Kar gyűjtött folyóiratait, a fölöslegeseket begyűjteni, a többi elérhetőségéről pedig listát készíteni.

3. Az intézet népszerűsítése: elsősorban az intézet folyosóján – a már meglévő anyagokból – kialakítandó kisebb orvostörténeti múzeum kialakítása. Előnyt élvezne itt az erdélyi vonatkozású orvostörténeti gyűjtemény. Indoklásul hozza: „Ezzel egyrészt barátságosabbá lehet tenni az Intézetet, másrészt csoportokat lehetne vezetni és ezzel bemutatni és népszerűsíteni – a nagyközönség előtt is” az orvostörténetet. Ennek a gyakori kolozsvári orvoskongresszusok alkalmával kiemelt jelentősége lehetne. Továbbá, amikor csak lehetőség nyílik, ezt az állományt is bővíteni kell. Ugyanis tervbe van véve a későbbiek során egy önálló orvostörténeti múzeum kialakítása.

4. Tudományos tekintetben: a magyar orvostörténet kutatása és bemutatása; de kiemelten kell foglalkozni Erdély orvostörténelmének bemutatásával, különös tekintettel a háromszáz éves közjogi különállóságra. Gondot fordítva a fejedelmi és guberniumi rendeletekre is és kutatni a törvényhatóságok, mágnáscládok és szerzetesrendek alig feltárt levéltárait.

⁴⁴ Csajkás Bódog levele Berde Károlynak, *i. h.*

⁴⁵ Gépirásos feljegyzés feltehetőleg Jancsó Bélától – mely valószínűleg egy levélhez készült – az intézetben található anyag mennyiségéről és az elvégzendő feladatokról. [1943?] (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

5. Megszervezni az orvostörténelemmel foglalkozó diákok és kutatók számára a marosvásárhelyi Teleki-téka gazdag orvostörténeti anyagának kutathatóságát, illetve az erdélyi vármegyék és városok levéltáraiban is megkönnyíteni az orvostörténész kutatók munkáját.

6. A kutatások megkönnyítése érdekében közvetlenebbé és könnyebben átjárhatóvá tenni az Egyetemi könyvtárral és az EME könyvtárával és levéltárával a kapcsolatot.

7. Tudományos ösztöndíjak és pályázatok megszerzése.⁴⁶

Továbbá: állományvédelmi, vagyonvédelmi, tűz- és vízbiztonsági feladatok. Értékmegőrzés és megóvás. Többek közt poroltó készülékek beszerzése, záruk javítása, biztonságos, zárható szekrények készítése, ill. bútorok biztonságossá átalakítása. Ez utóbbiakra 1943-ban nagy lehetőség adódott. Ekkor egy sor szekrény és tárló felújítása, átalakítása és biztonságosabbá tétele kezdődhetett meg, továbbá nagy mennyiségben polcokat vásároltak. A felújítási és alakítási munkákkal 1944 májusára végeztek.⁴⁷ Felmerült az Intézet belső terének átalakítása is. Ekkor készült el az intézet tervrajza is.⁴⁸

Az Orvostörténeti Intézet anyaga több forrásból, vételből és adományokból származott, amelyek az alábbi nagyobb csoportokra bonthatók:

– *A román orvostörténeti tanszéktől* megörököelve kb. 12 000 kötet könyv és 2000 diapozitív, továbbá hatalmas mennyiségben európai orvosi folyóiratok.⁴⁹

– *A Pataki-gyűjtemény* Szegeden megvásárolt négyszáz kötete, majd 1941 után Patakitól újabb vásárlás után több mint félezer kötet, diapozitívek, műszerek, orvosi iratok, orvosok gyászjelentései kerültek adományozásra. Továbbá egy helyen találtam utalást arra nézve is, hogy Pataki sok régi híres erdélyi orvosról készült olajfestményt adományozott az intézetnek. Ez utóbbiakról sajnos semmi pontos feljegyzés nem található.

– Az intézethez került többek közt részint vásárlás, részint adományozás útján Magyary-Kossa Gyula, Diósadi Elekes György, Zsákó István, Pastinszky Miklós, Daday András, Hajdú Ödön főállatorvos, Höncz Kálmán nyug. egy. c. rk. tanártól és más kevésbé ismert személyek részéről; továbbá a Közegészségtani Intézettől, az Élettan Intézettől, dékáni adományként, a budapesti egyetem orvosi karának és az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek az adományként különböző könyvek, képek, műszerek, iratok és múzeumi tárgyak, illetve ajándékként a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól könyvek.⁵⁰

– „Átmenetileg az átrendezés alatt álló intézetben van kari letétként a volt román orvostanhallgatók együletének könyvtára, mely kari határozat szerint szétosztásra kerül intézetünk, az orvosi intézetek és a KMDSZ⁵¹ között.”⁵²

⁴⁶ Csajkás itt példaként hozza Csanád vármegyét, ahol egy levéltári kutatónak szállást és ellátást adtak a megye részéről.

⁴⁷ Átvételi jegyzőkönyv. 1944. május 11. Átadó Bíró Pál asztalosmester, átvevő dr. Jancsó Béla tanársegéd. (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

⁴⁸ Orvostudományi intézet – Kert ucca 6. sz. III. emelet – Orvostörténeti Intézet. 1:100 arányban. (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

⁴⁹ Gépírásos feljegyzés feltehetőleg Jancsó Bélától, *i. h.*

⁵⁰ Szerzemények és adományok 1940 szept. 11-től. (Mappa.) (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

⁵¹ KMDSZ = Kolozsvári Magyar Diákszövetség

⁵² Gépírásos feljegyzés feltehetőleg Jancsó Bélától, *i. h.* A feljegyzés szerint ekkor már tudták, hogy mi lesz ezeknek a könyveknek a sorsa, szemben azzal, amikor az átvétel megtörtént. Az átadásról jegyzőkönyv készült, mely az Orvostörténeti Intézet anyagai közt megtalálható: „Jegyzőkönyv, mely felvétel 1942. évi február hó 26-án a központi Röntgen Intézet /Kolozsvár Mikó utca 1. alagsorában ideiglenesen elhelyezett és volt I. Ferdinánd tudományegyetem román orvostanhallgatók egyesületének tulajdonát képezett könyvtár és könyvszekrények átadása, illetőleg átvétele

Az Intézetben a gyakorlatban kétféle munka folyt. Az egyik egy könyvtári jellegű alapleltár és cédulakatalógus készítése, melyet a kolozsvári Egyetemi Könyvtárból felbérlet könyvtári segéderővel próbáltak megoldani, a másik pedig az ún. tudományos munka.

Csajkás a fentebb már idézett 1943. februári keltezésű levelében írja: „Annak ellenére, hogy az intézetnek van valamelyes pénzbeli kerete és személyzete, az intézet mégsem tud érdemleges munkálkodást felmutatni, az elmúlt több mint két esztendő alatt egyetlen dolgozat sem jelent meg, mint az intézet közleménye”. Ezen a tényen Csajkás változtatott, feltehetőleg megkapva rá az engedélyt, már 1943-ban jelennek meg tőle írások, és tanulmányok, mint „A kolozsvári Ferencz-József Tudományegyetem Orvostörténeti Intézetének tudományos közleményei”.⁵³

Jancsó Béla ugyan intézi 1940 és 1944 között az Intézet ügyeit, de orvostörténeti jellegű tudományos munkával nem foglalkozik. Az Intézet hátteret jelent néhány orvostörténeti munkával foglalkozónak, és könyvtárát kisebb-nagyobb rendszerességgel látogatják Pataki diákjai, illetve maga Pataki is itt készül óráira. Azonban folyik itt az Intézet hivatottságának megfelelő tudományos munka is, mely reflektálni kívánt a korábbi két évtizedben Kolozsvárott a román orvostörténeti tanszéken végzett orvostörténeti munkákra, különösen Guiart munkájára.

Pataki és Csajkás első nagy közös munkája az *Erdélyi orvosok életrajzi lexikona 1872-ig*. Ez a közel százhusz oldalas anyag a történelmi Erdély határai közt élt magyar és szász orvosok életrajzi adatait foglalja magába. Ők ugyan befejezettnek tartják, de fennmaradt példányaiból mégis befejezetlensége tűnik ki. Mint Izsák Sámuel írta róla: „ez az első lexikális próbálkozás Erdély magyar orvosainak bemutatására életrajzok útján.”⁵⁴ Ez a munka önálló kiadásban soha nem jelent meg, de egy összefoglalása olvasható a Magyar Tudománytörténeti Intézet kiadásában 2004-ben megjelent Pataki-kötetben.⁵⁵

A másik említésre méltó és kiadatlan nagy munka Csajkás Bódog orvoséletrajzi lexikonja, melyet *Magyar orvosok lexikona 1872-ig*⁵⁶ címmel próbált megjelentetni, és első kötetével 1943 végére készült el. Ez az összességében több mint 3700 szócikket tartalmazó munka több mint félszáz orvostörténeti és biográfiai munka felhasználásával, adatai gyűjtésével, illetve saját és Pataki kutatásainak felhasználásával készült el, az összes szócikk esetében jelölve a különböző forrásokat. Mindenképpen figyelemre méltó munka, még ha csak kéziratban is maradt meg. Ennek feldolgozása még várat magára.

A következő nagy munka, ami itt készült, és amiről egészen 2002-ig nem volt tudomásunk: Pataki Jenő korábbi munkái és újabb kutatásai alapján megpróbálta elkészíteni első önálló

alkalmával. Jelen vannak: dr. Forfota Erich m. tanár a központi Röntgen Intézet főorvosa mint átadó, dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd az orvostörténeti intézet és dr. Solymosán László egyetemi fogalmazó az orvostudományi kar részéről mint átvevők. Dr. Forfota Erich m. tanár átadja, dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd és dr. Solymosán László egyetemi fogalmazó átveszik leltár nélkül a könyvanyagot és 15 darab könyvszekrényt, amelyeket az orvoskari dékán úr utasítására ideiglenes letétként az orvostörténeti intézet helyiségében helyeznek el.” 4/1942. II. 26. jelzésű kézirat. (Otl. iratai. Cs. B. hagy.)

⁵³ Többek közt így jelent meg Csajkás Bódog: *Csontgümőkór előfordulása egy klárafalvi népvándorláskori sírban*. A Szegedi Városi Múzeum kiadványai II(1943). No. 4. 46–48; Csajkás Bódog: *Erdély régi orvosai*. Therápiás Közlemények XVI(1944). 272–281, 305–314.

⁵⁴ Izsák: *i. m.* 11–20.

⁵⁵ *A XIV–XVII. századi Erdély orvostörténeti adattárából*. (Csajkás Bódog összeállítása Pataki Jenő kiegészítésével.) = Pataki: *i. m.* 51–65.

⁵⁶ *Magyar orvosok lexikona 1000–1770-ig és 1771–1872-ig*. Kvár 1943–1946. Kézirat. (Kb. 3700 szócikkkel.) A három vastag mappa Csajkás Bódog hagyatékából került elő, de ezen túl elszórva, idevonatkozó szócikkek a hagyaték különböző részeiben is találhatóak.

kötetét *Erdélyi magyar orvosok*⁵⁷ címmel, mely 23 orvos életrajzát tartalmazta. Tervbe volt véve – s az adatok összegyűjtéséhez is hozzákezdett – egy második kötet, azaz további 20 orvos életrajzának részletes feldolgozása is. Ám Pataki 1944-ben bekövetkezett váratlan halála közbeszólt a könyv kiadásába, s közel hat évtizedre feledésbe merült kézírata.

Csajkás feljegyzéseiből még további két itt készülő műről van tudomásunk. Az egyik Patakitól származott, ez az *Erdélyi orvosok életrajzi adatainak forrásjegyzéke*,⁵⁸ melyből semmi konkrétumot nem ismerünk, és itt készült, de befejezetlen maradt egy *Képes magyar orvostörténelem* című kötet is, melynek egyes képei kifejezetten jó állapotban maradtak meg.

1946-ban Csajkás ennek az intézetnek megbízott vezetőjeként írta meg, egyetemi jegyzetnek szánva *Magyarország orvosi történetének vázlata (1000–1876)*⁵⁹ című munkáját, mely kéziratban fellelhető. Ez utóbbihoz érdemes megjegyezni, hogy 1946-ban e művének egy részét elkészülte után elküldte Márton Áron püspöknek bírálatra, akinek titkárságától választ és értékelést is kapott.⁶⁰

Sajnos az itt említett nagyszabású művekből, talán éppen a háborúnak és az azt követő áldatlan állapotoknak tulajdoníthatóan, nem jelenhetett meg semmi. Ugyanakkor ezek a művek jól tükrözik azt a szellemiséget, amit Pataki és Csajkás szerint ennek az intézetnek képviselnie kellett, s ennek érdekében legjobb tudásuk szerint mindent meg is tettek.

Csajkás szaklapokban közölt orvostörténeti írásai és Pataki Jenő néhány, ebben az időben írott kisebb cikke mellett, az említettekén túl, van még egy monográfia, amely itt készült el, és önálló kiadásban mégis megjelent. Ennek anyaga azonban nem erdélyi, és nem is ott lett gyűjtve, de feldolgozása az intézetben folyt.⁶¹ Csajkás Szeged XVIII. századi közegészségügyéről írt monográfiájáról van szó.

⁵⁷ Pataki Jenő kézírata szintén Csajkás Bódog hagyatékából került elő. A benne szereplő életrajzoknak a zöme olvasható a már fentebb említett Pataki-kötetben.

⁵⁸ Csajkás Pataki Jenő halála után megpróbálta összeállítani Pataki bibliográfiáját, s emellett szerepel egy könyvjegyzék, melyről nem tudni pontosan, mi okból készült. Ezen szerepel Patakinak tulajdonítva ez a forrásjegyzék, amely mellé még annyi van feljegyezve ceruzával, hogy „Jenő b[ecses] kézírata”.

⁵⁹ *Magyarország orvosi történetének vázlata (1000–1876)*. Marosvásárhely 1946. 170 lev. Kézirat. (Cs. B. hagy.) A mű célját így határozza meg Csajkás a kézírata előszavában: „Ha a magyar orvosok orvostörténeti ismereteit és műveltségét főként hazai viszonylatban vizsgáljuk, igazat kell adnunk Nothangel bécsi egyetemi tanárnak, aki véleményét így foglalta össze: Bei den meisten beginnt die Geschichte der Medizin mit dem eigenen Promotionsdatum. [Legtöbbeknél az orvostudomány története a kinevezéssel kezdődik.] Az orvosi műveltség hiánya azonban nem annyira az orvostanhallgatók és az orvosok restségében keresendő, mint inkább abban a körülményben, hogy a magyar egyetemen az orvostörténelem csupán ajánlott tárgy és mindegyik egyetemen nincs is előadója, azonfelül nincsen ez idő szerint olyan könyvük, amely a magyar orvosi múltat a mai ismeretanyag felhasználásával tárgyalná. [...] Addig is, amíg a magyar orvosi múlt szakszerű és részletes feldolgozása megtörténik és amíg az orvostudományt tanuló fiatalság minden magyar egyetemen tanulhat az egyetemes orvostörténet mellett magyar orvostörténetet, kívánatos, hogy olyan munka álljon rendelkezésre, amelyből elsősorban az orvostanhallgatók és az érdeklődő orvosok, de nem utolsósorban az orvosi szakismerettel nem rendelkező magyar olvasóközönség legalább fő vonásaiban megismerjék Magyarországon az orvosi múltját [...] valamint Magyarország jelentős szerepét az orvostudomány fejlődésében...” (Marosvásárhely 1946. március 25.)

⁶⁰ Márton Áron püspök titkárságának válasza. 2617-1945 szám. Alba Iulia–Gyulafehérvár 1945. okt. 25. (Cs. B. hagy.)

⁶¹ „A második bécsi döntés után sorsom Kolozsvárra vezérelt és itt a Ferenc József Tudományegyetem orvostörténeti intézete gazdag könyvtári anyagának felhasználásával feldolgoztam a Szegeden gyűjtött anyagot. Így lett az eredetileg járványtörténetnek indult munkából a város egész egészségügyét tárgyaló orvostörténeti városmonográfia.” (Csajkás Bódog: *Zárszó*. = Cs. B.: *Szeged... i. m.* 252–253.)

Az 1944-es év fordulatot hozott az Orvostörténeti Intézet történetében is. Pataki Jenő az év elején balesetben meghalt. Az intézethez közel, január 7-én elütötte egy autóbusz. Pataki halála után az 1943–44-es tanév második félévében Daday Andrásért kérték fel, hogy heti egy órában, szombatonként előadást tartson az orvostörténelem tárgyköréből.⁶² Ugyanakkor a fennmaradt iratokból semmi sem bizonyítja, hogy Daday ezeket az órákat megtartotta volna.

Csajkást egyre sűrűbben rendelték el Kolozsvárról ismeretlen katonai szolgálatokra. Az egyre gyakoribbá váló légitámadások miatt az intézet értékesebb anyagát többször is összecsomagoltatták és el-, majd visszaszállították. Többek közt ezek miatt is soha nem készült el teljesen az intézet alapleltára, nemhogy a könyvek cédulakatalógusa. Sajnos az elszállított anyagok jegyzéke csak töredékekben található meg. Az új tanév elején Berde Károly elhagyta Kolozsvárt s már nem tért vissza. A közeledő front elől Jancsó Béla is elhagyta a várost, majd hamarosan hadifogoly lett, ahonnan csak egy év múlva térhetett haza.

Az 1944 szeptemberében és októberében folyó több mint háromhetes tordai csata után a szovjet hadsereg október 11-én szinte vértelenül foglalta el a várost, nyomukban már másnap megjelennek a román egyetem alkalmazottai és a régi tisztségviselők, de a túlkapasok miatt a szovjet hadsereg jó időre még kitiltja Kolozsvárról a visszatérő román hivatalnokokat.

Az Orvostörténeti Intézet munkatársai közül ekkor már csak Csajkás maradt a városban ifjú feleségével, aki szintén jól ismerte az intézetet, hiszen könyvtárosként részt vett könyvtári állománya feltárásában. Illetve itt maradt az intézet szolgálja, Zsejky Péter is.

Az intézet 1944 októberében gyakorlatilag üresen, vezető nélkül állt. Csajkás október elején jelentkezett Haynal Imre orvoskari dékánnál, aki az egyetem Szülészeti Klinikájára nevezte ki október 9-i hatállyal.⁶³ A nagy orvoshiány miatt szükség is volt a munkájára. Nem sokkal később, november elsején pedig Haynal az Orvostörténeti Intézet „megbízott vezetőjévé”⁶⁴ nevezte ki,⁶⁵ amely hivatalát 1946 májusáig, Erdélyből való távozásáig ellátta. Csajkás legfontosabb feladata ekkoriban az volt, hogy a zavaros történelmi időkben megőrizze és fenntartsa az intézet hivatalos létezését és működését.

Csajkás 1945 nyarán – Csögör Lajos tanácsára és Valeriu Bologna támogatásával⁶⁶ – beadta kérvényét a román közoktatásügyi miniszterhez „conferențiar” azaz egyetemi előadótanári állás betöltésére orvostörténelemből. A várt kinevezés azonban késlekedett, még 1946 elejére sem érkezett meg, ettől függetlenül mégis mint egyetemi előadótanár működik.

1945 őszén a volt Ferenc József Tudományegyetem, majd Magyar Egyetem, végül Bolyai Tudományegyetem Orvosi Kara átköltözik Marosvásárhelyre, és hivatalosan az Orvostörténeti Intézet is vele tart. Itt fejezi be Csajkás fentebb már említett munkáját: *Magyarország orvosi*

⁶² Daday András előadásának címe: *Fejezetek a magyar orvostörténelemből, különös tekintettel közegészségünk kialakulására.* (A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje az 1943–44. tanév második felére. Kvár 1944. 25; ill. A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje az 1944–45. tanév második felére. Kvár 1944. 24.)

⁶³ Itt kell megjegyezni, hogy Haynalnak tisztában kellett lennie Csajkás orvosi diplomájának mibenlétéről, mivel az 1941–42-es tanévben tanította Csajkást, ugyanis Csajkás ekkor egy szemeszterre újra beiratkozott a kolozsvári egyetem orvosi karára. Csajkás Bódog leckekönyve 1941–1942 alapján. (Cs. B. hagy.)

⁶⁴ Ebben az időben szinte mindenkit csak megbízásilag neveztek ki.

⁶⁵ Csajkás saját kezű önéletrajzán kívül többek közt ezt bizonyítja egy erről szóló 1945. május 1-jén kelteztet bizonyítvány is: „Alulírott igazolom, hogy Dr. Csajkás Bódog úr 1944. évi november hó 1-étől a karunkhoz tartozó Orvostörténeti Intézet vezetésével ideiglenesen meg van bízva. *Aláírás:* Haynal Imre dr. a Kolozsvári Tudományegyetem orvostudományi karának e.i. dékánja” (Cs. B. hagy.)

⁶⁶ *Napi jegyzet. 1945. július 11. = Csajkás Bódog naplójegyzetei... i. m.* (Cs. B. hagy.)

*történetének vázlat*a (1000–1876), melyet elsősorban egyetemi jegyzetnek szánt, de a mottóul választott Arany János-idézet: – „Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!” – már erőteljes reményvesztettségéről árulkodik, amibe betegsége⁶⁷ is jelentősen belejátszhatott.

Az intézet Marosvásárhelyre való átköltözését Csajkás szervezi meg, a szállítás valószínűleg Mátyás Mátyás doktor segítségével, annak gépkocsijával történt. Csajkás és Bologa jó viszonyának köszönhetően Bologa elkülöníti a magyar anyagot, és a Pataki-féle gyűjteményt is külön kezelte⁶⁸ és adta át Csajkáséknak elszállításra. A Bologa által elkülönített többi anyag Marosvásárhelyre jutásának jelenleg nincs nyoma. Nem tudni jelenleg, hogy az átszállítás után mi lett a Pataki-gyűjtemény sorsa. Elbeszélések szerint az Orvosi Kar átkerülő könyveit sokáig egyben, ömlesztve tartották, nem tudni, hogy az Orvostörténeti Intézet könyvtári anyaga is idekerült, avagy sikerült Csajkásnak azt valamelyest elkülöníteni.

Egy Monoki István⁶⁹ által írt levélből⁷⁰ az is kiderül, hogy a marosvásárhelyi „új” Orvostörténeti Intézet és esetleges későbbi tanszék részére Csajkás Bódog meg akarta szerezni a nagyszabeni volt román egyetem berendezéseit, könyvszekrényeit, mivel a kolozsvári bútorokat kénytelen volt otthagyni, és a nagyszabeni bútorokra az újra román kolozsvári egyetemen szerinte feltehetőleg nem lesz szükség. Mint Monoki írja, azonban ebben a kérdésben majd csak a megalakuló Könyvtárbizottság lesz illetékes. Ugyanakkor Csajkásnak sikerült elérnie Monokinál, hogy legalább régi típusú, nagy alakú katalóguscédulákat küldjön intézete számára. Ami azt jelzi, hogy a könyvtári munkát meg akarta kezdeni, ami már csak azért is lehetséges volt, mert fiatal felesége – Schridde Éva –, akit az Orvostörténeti Intézet könyvtárában ismert meg, még Kolozsváron (mivel ő ott is dolgozott bémunkában), eredetileg a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak volt a könyvtárosa.

A tudományos munka ebben az időben az intézetben szinte kizárólag Csajkás írásaira és dolgozataira terjedt ki. Nagymérvű kutatás ebben az időben nem volt lehetséges, és feleségén kívül (aki az idő tájt szülte kislányukat)⁷¹ megfelelő társsal, illetve segítővel sem rendelkezett erre a tevékenységre.

Csajkás Bódognak minden igyekezete ellenére nem sikerült kiharcolt pozícióit megtartania. Beleszólt ebbe betegsége miatti munkakiesése, de beleszólt feltehetőleg a diplomája körül kialakuló bonyodalom is. Vincze Gábor Csögör Lajos professzor – akkoriban az egyetem rektora – történetére alapozott elmesélése alapján és Obál Ferenc hasonló verziója szerint is valahogy Csajkás nem létező (?) diplomája került a figyelem középpontjába. Bár Csajkás ezt sokáig tagadta, de állítólag egy alkalommal Csögörrel kettesben maradván megvallotta neki az igazat. Csögörék, hogy az egyetemet fenyegető botrányt elkerüljék, és Csajkás is még viszonylag

⁶⁷ Gyomorbántalmai miatt többször operálták. 1946 elején egyetemi lakásbizottsági munkája alól – mivel azt betegsége miatt ellátni képtelen – fel is mentették.

⁶⁸ Valeriu Bologa magyar nyelvű levele Csajkás Bódognak. Kolozsvár, 1946. jan. 3. (Cs. B. hagy.) Bologa többek közt az alábbiakat írja: „A mint az intézet a magyar Egyetemet megillető anyagát [ti. Pataki és M-Kossa és a többi 1940–1944 között beszerzett könyveit] illeti, a helyzet a következő: a jelenlegi nehéz viszonyok között még nem jutottam hozzá, hogy az intézetben a szükséges javításokat elvégezzem. [...] Mégis hozzáfogtam az Önöknek átadandó anyag kiselejtezéséhez és ennek a legnagyobb részét két szekrényben félretettem. Ezt az anyagot akármikor átvehetik. Ismétlem ez az anyag legnagyobb része, úgyhogy a főmunkát most már elvégeztük. Ha később, – tavaszban –, mikor a könyvtárnak végleges rendezését el fogom végezni, még olyan könyvek és folyóiratok stb., melyek Önöket megilletik, elő fognak kerülni, azokat lelkiismeretesen fogom félretenni és más alkalomkor fogom átadni.”

⁶⁹ Monoki István (1887–1963) a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója 1940–1944 között.

⁷⁰ Monoki István levele a „*Szeretve tisztelt Csajkás Família*”-nak. Kolozsvár, 1946. jan. 7. (Cs. B. hagy.)

⁷¹ Csajkás Bódog és Schridde Éva házasságából 1945. nov. 1-jén született egyetlen gyermekük, Csajkás Felícia.

kedvezően kerüljön ki a történekből, 1946 májusában egy Magyarországra irányított magyar állampolgárságúak transzportjába helyezték be őt és családját, mely transzportban több más volt egyetemi alkalmazott is bekerült.

Ezzel az első magyar orvostörténeti intézet sorsa is megpecsételődött. Marosvásárhelyen az orvostörténelem oktatása egy teljesen új rendszerben és új alapokon, a réginek jogfolytonosságát nem követve, csak 1948-ban indult be újra.

Néhány évvel később Csajkás Bódog élete is szomorú véget ért.

Marosvásárhelyről elmenve feleségével és akkor pár hónapos kislányukkal néhány hónapot Biharpüspökiben töltöttek bevagonírozva, majd háromnegyed éven keresztül Tiszakarádon töltötte be a községi orvosi tisztséget.⁷² Ezután felesége szülővárosába, Sátoraljaújhelyre költöztek, és élete utolsó évében – más lehetősége nem lévén – az egyik helyi középiskolában vállalt némettanári állást. „Hivatalosan” ekkor már nem praktizált, de a környék szegényeit állítólag ingyen részesítette orvosi ellátásban.

Csajkást a negyvenes évek elejétől súlyos gyomorbántalmak gyötörték, több műtéten is átesett, 1949. július 10-én gyomorvérzésben hunyt el.⁷³

Érdekességgéppen még érdemes megemlíteni egy apró momentumot Csajkás életéből, mely a témához szorosan kapcsolódik: 1947 májusában a Katolikus Szemlében megjelent egy rövid hír, hogy Egerben katolikus egyetemet akarnak alapítani. Csajkást ez nem hagyta nyugodni, és nem sokkal később írt az egyik katolikus egyházi főméltóságnak, hogy megérdeklődje, ennek a létesülő egyetemnek lesz-e orvosi kara, s ha igen, akkor figyelmébe ajánlja az orvostörténet tanítását, s arra, mint alkalmas személyt, ajánlja magát, hiszen, mint írja: rajta kívül „jelenleg egyetlen aktív katolikus orvostörténész egyetemi tanár sincs az élők sorában”, s ő ezt előadói minőségben már betöltötte a Marosvásárhelyi Egyetemen. Továbbá szerette volna elérni, hogy egyházi támogatással adhassa ki a Magyarország orvostörténetéről írott munkáját. Válaszlevél erre a levélre sem ismert.

Joggal merülhet föl a kérdés, pontosan vajon mikor is alakult meg az első magyar orvostörténeti intézet, és története mikor is ért véget. Feltűnő, hogy az Orvostörténeti Intézet megmaradt hivatalos iratai közt nem szerepel egyetlen, az 1940-es évekből származó dokumentum sem. A legkorábbi 1941 februárjára datálódik, és az *Átvételi jegyzőkönyv* is csak 1941. szept. 11-én kapják meg a Gazdasági Hivaltól.⁷⁴ Ugyanakkor már 1941 februárjában vannak az Orvostörténeti Intézet részére szóló levelek, de még korábbi dátumozású az a mappa, amit Jancsó Béla vezetett az Orvostörténeti Intézetbe érkezett adományokról és az intézet szerzeményeiről. Ez utóbbi alapján gyakorlatilag már az átvétel után két nappal, azaz 1941. szeptember 11-én megkezdődött a munka, függetlenül attól, hogy jogilag még hónapokig nem volt tisztázott, hogy milyen keretek közt és kinek a hivatalos vezénylete alatt folyhat majd a későbbiekben.

⁷² Egy 1947. július 31-én keltezett, Tiszakarád Község Nemzeti Bizottsága által kiadott igazolás szerint 1946. jul. 15. és 1947. aug. 1. között Tiszakarád nagyközségben mint megbízott orvos teljesített szolgálatot. (Cs. B. hagy.)

⁷³ Csajkás Bódog leánya, Baintnerné Csajkás Felicia közlése.

⁷⁴ Egyes sorszámmal, „1941. IX. 11. *Átvételi jegyzőkönyv*.” – A M. kir. Ferenc József Tud. Egy. Orvostörténeti Intézet. Iratok naplója. [Kézirat.] (Ot. iratai. Cs. B. hagy.) Az utolsó bejegyzés: 42. sorszámmal, „1944. IX. 13. *G.H. átirata jul. 31-i hitel állásáról*.” Természetesen ennél jóval nagyobb számban maradtak fenn iratok, az itt bejegyzett sorszámok szinte kizárólag a G.H.-tól kapott küldeményekre vonatkoznak. Az „*Átvételi jegyzőkönyv*” nem maradt fenn az iratok közt.

Az intézet megszűnésének dátumát még nehezebb meghatározni. Az 1944-es utolsó G.H.-irat, amit Jancsó Béla elkönyvel, 1944. szept. 13-i keltezésű. Egyfelől itt véget is érhetne az intézet története, és a korábbi meghatározások, illetve az impériumváltás miatt ezt nevezhetnénk hivatalos dátumnak. Az egyetem története alapján azonban Csajkás Bódog vezetői megbízásával gyakorlatilag jogfolytonosan tovább halad az intézet a zűrzavaros 1944/45-ös években. Intézményjogilag így akkor szűnt meg, amikor 1945. július 9-én a Magyar Egyetemre átnevezett Ferenc József Tudományegyetem története véget ért. Azonban ekkor minden magyar irányítású intézmény, ha nem is hivatalosan, de tovább működött, és ezek az intézmények, tanszékek és karok képezték a megalakuló Bolyai Tudományegyetemet. Az Orvostörténeti Intézet ebben Csajkás irányításával tovább él. Azonban az ő 1946. májusi menesztésével megszűnik az a szellemi folytonosság, ami ezt az intézetet 1940-től kísérte. Papíron ugyan tovább létezik az Orvostörténeti Intézet, és egy időben még papír szerinti vezetője is akadt, de szellemiségében ez már nem nevezhető az előzőek folytatásának. Jogilag ez az intézet alakul át 1948-ban a marosvásárhelyi Orvosi Karon Orvostörténeti Tanszékké, ami már minden tekintetben (jogilag és szellemileg is) más keretek között működik tovább.

Formation and Functioning of the First Hungarian Medical History Institute in Kolozsvár/Cluj

Keywords: Hungarian Medical History Institute, Cluj, Ernő Novák, Károly Berde, Béla Jancsó, Bódog Csajkás

Hungarian medical history had possessed a more than 100 years past, when the first Hungarian Medical History Institute was formed in Kolozsvár, with Romanian- French antecedents, in 1940, after some unsuccessful initiations. The documentation of the institute, apart from the biographies of its executives, was for a long time thought to be lost; the scientific world didn't possess specific data about it. Its first leader was Ernő Novák, who was succeeded by Károly Berde, but the actual institutional work was carried out by the doctor and writer Béla Jancsó. Jenő Pataki, who was a medical historian and doctor in Kolozsvár and was in his 80s by then, assisted in the intellectual direction. In 1941 a young researcher, Bódog Csajkás arrived in Kolozsvár and got involved in the work here. After the Soviet occupation in November 1944, he was commissioned to direct the institute. The material of the Medical History Institute came from various sources, acquisition and donations. Two sorts of labour were performed in the institution: one of them was preparing a basic, library-like inventory and catalogue, the other one was a scientific reasearching and systematizing occupation. In 1945 the institution involuntarily moved to Marosvásárhely, together with the faculty of medicine of the Bolyai University. Although efforts were made to conserve the material and keep a part of it together, at this time its collection was disintegrated. Csajkás had to leave Romania in 1946; and with this the fate of the first Hungarian Medical History Institute was also sealed. It was not until 1948 that the education of medical history was initiated again in Marosvásárhely, on a new basis, without legal succession.